

Fitz József és a Magyar Bibliophil Társaság*

A magyar könyv- és könyvtártörténeti szakirodalom egyik nagy adóssága Fitz József pályafutásának sokoldalú, részletes feltárása. Fitz munkásságát eddig évfordulós cikkek — köszöntők és nekrológok — tekintették át a teljesség igényével¹; de ezek az írások — jellegükből adódóan — nem vállalhatták tevékenységének beható elemzését. Egyes rész kérdésekben születtek csak tanulmányok, illetve forrásközlések. A pécsi éveket Boda Miklósné dolgozta fel², az Országos Széchényi Könyvtár élén eltöltött évtizedet érinti Kovács Ilona és Németh Mária tanulmánya³, valamint Csapodi Csaba írása⁴. Vértesy Miklós tanulmánya az Egyetemi Könyvtárban töltött időszak megismeréséhez szolgáltat adalékok⁵. Szij Rezső egyik közleményében Fitz Hess-könyvének keletkezésével kapcsolatban

¹ SOLTÉSZ Zoltánné: *Fitz József*. = A Könyvtáros 1963. 6. sz. 335—336; MÁTÉ Károly: *Fitz József 75 éves* = Magyar Könyvszemle 1963. 364—365; *Fitz József 75 éves*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962. Bp. 1963. 37—38; V. M.: *Fitz József 1888—1964*. = A Könyvtáros 1964. 11. sz. 666; KÓKAY György: *Fitz József*: = Irodalomtörténeti Közlemények 1964. 735; KÓHALMI Béla: *Fitz József emléke*. = Magyar Könyvszemle 1965. 71.

² BODA Miklósné: *Fitz József a pécsi Egyetemi Könyvtár élén 1930—1934*. Pécs, 1974. (Klny. a Jubileumi Évkönyv 1774—1974. c. kötetből.)

³ KOVÁCS Ilona: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936—1944*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969. Bp. 1971. 171—184; NÉMETH Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1919—1935*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. 1983. 135—174.

⁴ CSAPODI Csaba: *A tizedesrendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969. 278—283.

⁵ VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története*. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 2. Bp. 1964. 109—126., Fitzről röviden: 124. p.

* Tanulmányomat 1986 novemberében írtam. Azóta több, a témához kapcsolódó írás jelent meg, melyek kiegészítik dolgozatomat. Fitz Józsefről: HARASZTHY Gyula: *Az OSZK fejlesztésének irányai Fitz József főigazgatója idején*. — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982—1983. Bp. 1987. 121—140.; POGÁNY György: *Fitz József élete és munkássága I—3*. — Könyvtáros 1987. 10—12. sz.; DIÓSZEGHYNÉ SZÉPE Katalin: *Fitz József tanítványa volt*. — Könyvtáros 1988. 4. sz., a Magyar Bibliophil Társaságról: POGÁNY György: *A magyar Bibliophil Társaság története*. — Írás és könyv. A Magyar Bibliophil Társaság Évkönyve I. Bp. 1987. 121—135.; HALMAN György: *Bibliográfia vagy demokratikus könyvkiadás? Kner Imre kiadáspolitikai hagyatékából*. Uo. 62—70.; PAPP János: *Kner Imre és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolata*. Békési Élet 1987. 1. sz. 86—92.; LENGYEL András: *Décsi Lajos, Kner Imre és a Magyar Bibliophil Szemle*. Szeged, 1986. (Klny. a Móra Ferenc Múzeum Évkönyvéből).

adott közre levélrészleteket.⁶ Fitz-levelek jelentek meg Kner Imre levelezéskötetében is.⁷

Dolgozatom Fitz munkásságának egy látszólag periférikus területét kívánja feltárni. Fitz feladatának tekintette a hazai könyvkultúra fejlesztését, minden lehetséges eszközzel. Ismert, hogy döntő szerepe volt a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete megalakításában, és közismertek erőfeszítései a könyvtárosképzés megszervezésére is. E hivatalos tevékenységek mellett — hiszen ezek neki, mint a magyar könyvtárügy egyik irányítójának, bizonyos értelemben kötelességei voltak — azonban örömmel vállalt feladatokat társadalmi jellegű szervezetekben, akár úgy, hogy tisztséget viselt bennük — mint pl. a Magyar Bibliophil Társaságban —, akár olyan formában, hogy készségesen tartott előadásokat különböző helyeken, illetve adott cikkeket szerkesztőségeknek ismeretterjesztő céllal.⁸

Fitz számára a Magyar Bibliophil Társaság a könyv- és nyomdászattörténeti kutatások egyik fórumát jelentette. Hogy tisztán lássuk Fitz szerepét a Magyar Bibliophil Társaságban, meg kell ismernünk a Társaság célkitűzéseit, munkásságát, annál is inkább, mert az eddigi, nem nagy számú szakcikk a Társaság működésének csak az egyik oldalát veszi tekintetbe, s általában azt is elmarasztalóan. Haiman György, elismerve a Magyar Bibliophil Társaság szerepét az új magyar könyvművészet céljainak előmozdításában, így ír Kner Imre és a Társaság kapcsolatáról:

„Fontos és tartalmas taktikai együttműködésre lép a Magyar Bibliophil Társasággal, melynek elnökével, Végh Gyulával, az Iparművészeti Múzeum igazgatójával sok értékes gondolatot valósítanak meg. Taktikai együttműködést mondtam, mert itt sem mond le soha a bírálat jogáról. Eredetileg ellenzi a bibliográfiát (sic! nyilván bibliofiliát), mind annak exkluzivitását, mind a mozgalmukban uralkodó dilettantizmust, mégis, 1922-ben belép a Társaságba, s ott mindvégig tevékenyen dolgozik.”⁹

Szlj Rezső írásaiban¹⁰ szintén az elzárkózást tartja a Társaság működésére legjellemzőbbnek. Huszti Sándor¹¹ a kis példányszámban, számozva kiadott

⁶ SZLJ Rezső: *Adatok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz. Részletek a Kner-levelezésből.* = Magyar Könyvszemle 1967. 70—75.

⁷ *A könyv mestere. Kner Imre levelezése.* Bp. 1969.

⁸ A teljesség igénye nélkül: Fitz előadást tartott a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete felkérésére 1935-ben, vö. OSzK Kt. Fond 45/428; a Fischfach Társaság Ifjúsági Csoportja 1941-ben kérte fel „A magyar könyvészet és jövője” című előadásra, OSzK Kt. Fond 45/1035; átengedte egy cikkének kiadási jogát a *Magyar Grafikának*, mely oktatási szándékkal jelentette meg, vö. Rosner Károly levele Fitz Józsefhez 1931. VI. 23., OSzK Kt. Fond 45/426. — A cikk eredetileg a *Gutenberg Jahrbuchban* jelent meg, *Ungarische Buchdrucker des XV. Jahrhundert im Auslande* címmel, magyarul: *Külföldi magyar ősmnyomdászok*, Magyar Grafika 1932. 2—6, és 24—27.

⁹ HAIMAN György: *Knerék koruk iparművészeti mozgalmában.* = Irodalomtörténeti Közlemények 1983. 276—283.

¹⁰ SZLJ Rezső: *Az Amicus és Reiter László könyvművészete.* = Művészettörténeti Értesítő 1968. 54—71.; uő: Bisztrai Farkas Ferenc, az Ars Hungarica és a Magyar Bibliofilek Szövetsége. = uo. 1974. 137—143.; uő: Bibliofil könyvkiadás. A Helikon kiadványairól. = Valóság 1959. 6. 120—124.

¹¹ HUSZTI Sándor: *A bibliofilia védelmében.* = Magyar Könyvszemle 1957. 183—186.

művekért marasztalja el a Magyar Bibliophil Társaságot. Még tovább megy ennél Szántó Tibor, aki egyik nyilatkozatában a következő jellemzését adja a Társaságnak:

„A háború előtti társaságnak csupán két kiváló nyomdász, Kner Imre és Tevan Andor lehetett tiszteletbeli tagja, a többiek arisztokrata könyvgyűjtők, intellektuális dzsentrik voltak. Természetes, hogy nem ismerhették a tömegbibliofília, a több tízezer példányos szép könyv fogalmát.”¹²

A lekezelő megfogalmazás mellett — az „arisztokrata könyvgyűjtő” sommás kitétel vonatkozik Apponyi Sándorra is; nem világos, hogy kiket sorol az „intellektuális dzsentrik” csoportjába — pontatlan is az állítás, hiszen mind Kner, mind Tevan rendes tagja volt a Társaságnak, sőt, Kner a választmánynak is aktív tagja volt. Látható, hogy ezek az írások a Magyar Bibliophil Társaságot elsősorban mint a könyvművészeti mozgalom korabeli bázisát vizsgálják. E tekintetben az elmarasztalás sok tekintetben jogos és indokolt is, de a szerzők figyelmen kívül hagyják, hogy a Társaság emellett a hazai könyv- és könyvtártörténeti kutatások egyik organizátora is volt, főleg a huszas években. A Társaság 1920-ban jóváhagyott alapszabálya egyértelműen utal erre. 2.§ kimondja:

„A társaság célja: előmozdítani a művészi szempontból értékes könyvek előállítását, gyűjtését és terjesztését, ápolni a könyvgyűjtők és könyvedvelők érdekeit, *terjeszteni a könyvészetre, kivált a hazaira vonatkozó ismereteket* . . .” (kiemelés tőlem, P. Gy.) Ezért a Társaság „végül hazai nyilvános és magán könyvtáraink bibliophil szempontból értékes anyagának ismeretét, gyarapodását, hozzáférhetővé tételét bibliographiai kiadványaival, könyvtár-katalógusok készítésével és más alkalmas eszközök útján előmozdítja.”¹³

A Társaság alapszabálya tehát nem kizárólag a könyvművészet fejlesztését tekintette céljának, legalább ekkora hangsúllyal szerepelt a megfogalmazott célok között a könyvtörténeti kutatások előmozdítása is. Kiadványai is főleg ebből a szempontból jelentősek; elég, ha arra utalunk, hogy a Társaság jelentette meg a következő könyveket: Fitz József: *Hess András, Szentkúty (Drescher) Páltól két könyvet is: Régi magyar gyermekkönyvek, Régi hazai nyomdák mintakönyvei*, Végh Gyula: *Budai könyvtárak jelvényei*, Hoffmann Edit: *Régi magyar bibliofilek*.

Maga Fitz is ezt a tevékenységet tekintette a Társaság maradandó érdemének, és ezt hiányolta egy, a bibliofília problémáival foglalkozó 1958-as cikkében. Mint írja: „Két és három évtizeddel ezelőtt könyvbarátaink a „Magyar Bibliophil Társaságba” tömörültek: Minthogy tagjai könyvek dolgában fukar természetűek voltak, a Társaságnak nem az volt a célja, hogy — miként a mai Bélyeggyűjtők Klubjában szokás — helyiségében cseberberéljenek, hanem hogy szakismereteikkel támogassák egymást. Még ismeretlen vagy elkallódás után újra felbukkanó rikaságokra hívták fel a figyelmet. A Társaság hasonmásokat, kiadójelvény-gyűjteményt és könyvművészeti szakkönyveket adott ki. *Fóruma volt a magyar könyvtörténészeknek.*

¹² SZÁNTÓ Tibor: *A Magyar Bibliophil Társaság*. Interjú Szántó Tiborral. Készítette Z. P. L. = Könyvvilág 1986. 7. 12.

¹³ *A Magyar Bibliophil Társaság alapszabályai*. Bp. 1920.

Ítéleteinek, hivatalos becsléseinek, szakvéleményeinek megvolt a tekintélye. Ma nélkülözzük. Jó lenne, ha feltámadna.” (Kiemelés tőlem, P. Gy.)¹⁴

Fitz elutasította a bibliofilának szűken értelmezett, csak az esztétikumra vontkozó felfogását. Éppen ezt vetette Hoffmann Edit szemére *Régi magyar bibliofilek* című kötetéről írott kritikájában. Hiányolta, hogy csak a „szép” könyvekre terjesztette ki vizsgálódásait, megállapítva, hogy a bibliofília fogalmába a szöveg szeretete, megbecsülése is beletartozik.¹⁵

Természetesen nem szabad arra gondolni, hogy Fitz közömbös volt a szép könyv iránt. Értékelte a könyvművészet eredményeit, erre legjobb bizonyíték Kner Imrével fenntartott barátsága, mely ugyan a közös szakmai érdeklődésre alapozódott, később meghaladta azt, és igaz, tiszta barátsággá, emberi kapcsolattá mélyült.¹⁶ A harmincas években, már az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójaként, igyekezett a könyvtár kiadványait is tetszetős formában megjelentetni; sorozatot kívánt indítani, bibliofil igénnyel, illetve kiállításon kívánta bemutatni az OSZK-ban őrzött legszebb magyar könyveket.¹⁷ A modern könyvművészetéről is világos elképzelései voltak, egyik kiadatlan írásában, melyet a *Magyar Szemle* tipográfiai törekvéseiről írt, foglalta össze a korszerű könyvművészetéről vallott elveit. A *Magyar Szemle* jelentőségét az új könyvművészet, a korszerű tipográfia megismertetése terén abban látta, hogy szakított a német stílussal és hagyományokkal. Elsősorban a részletkérdésekben — mint az élőfejek alkalmazása, a kurzív használata, a hirdetések elrendezése, a margóarányok méretezése —, illetve ezek összhangjában foglalta össze a *Magyar Szemle* által követett korszerű angol tipográfia eredményeit.¹⁸

Fitz és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatában két korszakot különböztethetünk meg. Az első időszak 1932-ig terjed. Ebben az évben jelent meg a Társaság kiadásában Hessről írott könyve, amely mintegy lezárta Fitz és a Bibliophil Társaság első, aktívabb korszakát. Nem arról van szó, hogy Fitz és a Társaság kapcsolatai meglazultak volna a harmincas években, bár a földrajzi távolság — hiszen 1930-tól 1934-ig Pécsen élt — óhatatlanul kihatott erre is. A harmincas évektől a Társaság működésében a válság jelei mutatkoztak, aktivitása — mind kiadói tevékenysége, mind a Társaság által rendezett kiállítások száma — erősen csökkent.

A második időszak 1934-től számítható, Fitz Budapestre jövetelétől. Bár a Társaság nem nyerte vissza korábbi aktivitását, Fitz megnövekedett lehetőségei

¹⁴ FITZ József: *Bibliofil értékeink*. = A Könyvtáros 1958. 5. 359–361.; a bibliofília ilyen tágabb értelmezését adja egyébként SZIL Rezső is: *A bibliofília és a tudományos kutatás*. = Magyar Könyvszemle 1964. 86–87.

¹⁵ FITZ József: HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. = Századok 1932. 420–422.

¹⁶ Fitz és Kner Imre kapcsolatát egy későbbi dolgozatban kívánom feldolgozni.

¹⁷ Az OSZK kiadványairól ld. még a 74. sz. jegyzetet; a sorozatról: ASZTALOS Miklós: *Hazatért az „Admondi Kódex”*. = Könyvtári Szemle 1934. 5. sz. 33.; a kiállítás tervéről: KNER Imre: *A „szép” könyvről*. = Könyvtári Szemle 1934. 4. sz. 26–27.

¹⁸ FITZ József: *A Magyar Szemle Társaság tipográfiai törekvéseiről*. Kézirat, 1931. OSZK Kt. Fond 45/1281.

révén igyekezett a Társaság munkáját is előmozdítani, de maga is tisztában volt azzal, hogy a Magyar Bibliophil Társaság lehetőségei — nem utolsósorban anyagi okok miatt — a korábbinál nehezebbé váltak.

Fitz és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatának első korszaka

A Bibliophil Társaság 1920-ban alakult meg, mint az előzőekben már láttuk, részben azzal a céllal, hogy a magyar könyvtörténeti kutatások fóruma legyen. Ennek megfelelően az alapítók és a Társaság munkájában kezdettől részt vevők között is nagy számban találunk a könyvvel hivatásszerűen foglalkozókat: könyvtárosokat, irodalomtörténészeket, könyvművészeket. A Társaság első elnöke Végh Gyula lett, mellette Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója töltötte be az alelnöki tisztséget. Bár nincs egyértelmű bizonyíték rá, minden valószínűség szerint Ferenczi Zoltán — ebben az időben Fitz hivatali főnöke az Egyetemi Könyvtárban — hívta fel a Társaság vezetőinek figyelmét Fitzre, mint aki alkalmas arra, hogy a Társaság titkári teendőit ellássa. Fitz az Egyetemi Könyvtár kéziratárában dolgozott, érdeklődése mindinkább a régi nyomtatványok felé fordult, indokolt volt tehát, hogy a harmincas éveinek közepén járó Fitz Józsefet bevonják a munkába. 1923. június 19-én értesítette a Társaság Fitzet, hogy a Választmány június 11-én tartott ülésén megválasztották a Társaság másodtitkárává.¹⁹ A másodtitkár feladata sokrétű volt, ő intézte a szervezés adminisztratív teendőit, vezette az ülések jegyzőkönyveit, ő tartotta a kapcsolatot a választmány tagjai között. A másik titkár, Eisler Mihály József főorvos, híres könyvgyűjtő volt, aki mint főtitkár, Végh Gyulával együtt inkább a Társaság protokolláris jellegű ügyeit intézte.

Bár Fitz bekapcsolódott a Társaság munkájába, rövidesen levelet intézett a Társasághoz, Végh Gyula elnökhöz, melyben bejelentette, hogy berlini tanulmányútja miatt lemond titkári megbízatásáról: távolléte miatt nem tudja azt ellátni. Végh Gyula válaszlevelében 1924. február 25-én értesítette Fitzet, hogy a Választmány és ő maga sem fogadja el lemondását; arra kérte, hogy berlini útja után ismét foglalja el tisztjét a Társaságban.²⁰

Ebben az időben Fitz a Társaság különböző kiállításainak előkészítésében működött közre; a Társaság tervezett kiállításának, mely a 19. századi magyar írók műveit mutatta volna be, Ferenczi Zoltán, Dézsi Lajos és Fitz József lett volna a rendezője. A rendezésben végül is Fitz már említett berlini ösztöndíjas tanulmányútja miatt nem vehetett részt.²¹ Fitz számos esetben azonban név nélkül is fontos szerepet vállalt a Társaság különböző kiállításában, megmozdulásaiban. A Bibliophil Társaság 1926-ban kiállítást készült rendezni. Enyvvári Jenő kapott megbízást az előkészületekre és a rendezésre, de felkérték Fitzet is a közreműködés-

¹⁹ A Magyar Bibliophil Társaság levele Fitz Józsefhez, 1923. VI. 19. OSzK Kt. Fond 45/749.

²⁰ Végh Gyula level Fitz Józsefhez, 1924. II. 25. OSzK Kt. Fond 45/749.

²¹ *A Magyar Bibliophil Társaság.* = Magyar Bibliofil Szemle 1924. 120. — A kiállítás végül Kremmer Dezső rendezésében „A magyar szépliteratúra virágoskertje” címen nyílt meg. Katalógusa 1925-ben jelent meg.

re. Augusztusban Fitz szabadságát töltötte, és megkérte kollégáját, Prohászka Lajost, nézzen utána: hogy haladnak az előkészületek. Ahogy Prohászka augusztus 22-én kelt leveléből értesülünk²², Fitz távollétében valójában nem történt semmi. Enyvvári el sem kezdte az anyaggyűjtést, mert — mint Prohászka írta — „Amint a szavaiból kivettem, ezt a dolgot is — magyarul mondva — rád szeretné sózni. Azt kívánná, hogy az Egyetemi Könyvtár 'primitív szakkatalógusa' alapján (ő nevezte így) kijelöltessenek azok a munkák, melyek a kiállításra kerülnének — ő majd csak tanácsal szolgál.”²³

A különböző kiállítások rendezésében való részvétele mellett Fitz kisebb cikkeket írt a társaság lapjába, a *Magyar Bibliofil Szemlébe*.²⁴ Bár nem a Társaság hivatalos közlönye volt a *Szemle*, érthető módon hasábjain rendszeresen beszámolt a Társaság működéséről, híreiről, így arról is, hogy

„Dr. Fitz József könyvtárőr Berlinben az ősnymtatványok egyetemes katalógusának egybeállításában vesz részt, kimutatást készít az összes — tartalmilag — magyar vonatkozású ősnymtatványokról, s az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusát kiegészíti azzal, hogy minden példányról kimutatja, hány lelhelyen, hány példányban ismeretes, milyen árakat ért el aukciókon és antiquariusoknál.”²⁵

Fitz itt és ekkor megkezdett munkája később két — mások által befejezett — műben realizálódott: az egyik a Sajó—Soltész-féle *Catalogus Incunabulorum qua in Bibliothecis Publicis Hungariae asservantur*, a másik pedig — igaz, megváltozott célkitűzéssel — a Makkai—Horváth-féle *A magyar könyvgyűjtő* kézikönyve. Trócsányi Zoltán írta a műről szóló ismertetésében:

„Ennek a rég nélkülözött — minden könyvtár, gyűjtő és antikvárius számára nélkülözhetetlen könyvnek, — mint az utóbbi években az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában megjelent minden tudományos munkának a gondolatát Fitz József, az Orsz. Széchényi Könyvtár főigazgatója vetette fel.”²⁶

Mint a Társaság titkára, Fitz vezette a választmány üléseiről készített jegyzőkönyveket. Hagyatékában fennmaradt az a füzet, melyet az üléseken vezetett, és amelyből később a szabályos jegyzőkönyvet összeállította.²⁷ Sajnos, nem fogja át teljes titkári működésének időszakát, az első feljegyzés az 1927. december 7-én megtartott választmányi ülésről készült, az utolsó 1930. IV. 29-én. Mivel írásom célja Fitz és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatának feltárása, csak azokkal a napirendi pontokkal foglalkozom, melyekben Fitznek valamilyen szerepe volt. Kner Imre javaslatára, illetve közvetítésével indította meg a Magyar Bibliophil Társaság 1929-ben könyvversenyét, melyben az év 5 legszebb könyvét

²² Prohászka Lajos levele Fitz Józsefhez, 1926. VIII. 22. OSzK Kt. Fond 45/561.

²³ Uo.

²⁴ Írásai: *Bibliotheca Corvina*. = Magyar Bibliofil Szemle 1924. 56; *Könyvtári élet az Egyetemi Könyvtárban*. = uo. 1924. 227–228; *Rariora et curiosa*. Gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből közli Végh Gyula. Ism. = uo. 1925. 245–246; *Könyvtári élet*. Az Egyetemi Könyvtár. = uo. 1925. 257–258.

²⁵ *Magyar Bibliofil Szemle* 1925. 91.

²⁶ *Magyar Könyvszemle* 1939. 470–472.

²⁷ Bibliophil Társaság. OSzK Kt. Fond 45/1159.

tüntette ki a Társaság.²⁸ 1929. december 10-én tartott választmányi ülésén döntött először a Társaság a díjazott könyvekről, a verseny feltételének ismertetője Fitz volt.²⁹ Fitz volt az előadója a következő évben kiadandó könyv ügyének is. A Bibliophil Társaság 1930. február 5-én megtartott választmányi ülésén határozott arról, hogy az 1930-as Szent Imre-év tiszteletére kiadnak egy könyvet. Fitz javasolta, hogy *Szent István Intelmeit* jelentessék meg, mégpedig annak első magyar fordítását, melyet Spangár András készített.³⁰ Spangár művével Fitz az Egyetemi Könyvtárban ismerkedett meg, ahol kéziratban is őrizték néhány munkáját. Az *Intelmeik* kiadására azonkívül ösztönzést kaphatott barátjától, Balogh Józseftől is, aki több tanulmányban foglalkozott éppen az *Intelmekkel*.³¹ Fitz a választmány következő, 1930. április 29-i ülésén számolt be a kiadás előkészületeiről. Ismertette Kner levelét, melyben elvállalta a kötet nyomtatását, és ismertette a kiadvány tervét is.³² A kötet Fitz rövid utószavával még abban az évben megjelent.³³ Fitz a kötet közreadásában kritikai igényességre törekedett, de egy ponton eltért az eredeti fordítástól. Mivel Spangár fordítását nem tagolta paragrafusokra, a szöveget a *Corpus Juris*ban közölt latin szöveg tagolása szerint adta közre.

Az 1930-as évben még egy Fitz mű létrejöttéhez járult hozzá a Bibliophil Társaság. Fitz még 1928-ban megállapodott a Magyar Szemle Társasággal, hogy a kiadó népszerű Kincsestár sorozata számára tanulmányt ír *A könyv története* címmel.³⁴ Az eredeti elképzelések szerint a kötet még 1929-ben megjelent volna, de Fitz némileg elkésett a kézirattal, így Balogh József 1929. március 26-i levelében arról értesítette őt, hogy a késés miatt az eredeti időpontban nem tudják a könyvet kihozni. Egyúttal azt is jelezte, hogy bizonyos aggályok merültek fel, melyeket szeretnének tisztázni.³⁵ Balogh 1929. április 19-i levele már azt is elárulja, hogy milyen aggályokról van szó: Fitz túllépte a megadott terjedelmet; a Kincsestár kötetei szigorúan csak 80 lap terjedelműek lehettek. Balogh tehát arra kérte, hogy legalább 10—12 gépelt oldallal csökkentse a kézirat terjedelmét.³⁶ Egyben azt is javasolta, hogy a helyenként túl szakmaira sikerült fogalmazást tegye népszerűbbé, olvasmányosabbá. Fitz a kért változtatásokat végre is hajtotta, így 1929. június 13-án kötötték meg a végső szerződést. Eszerint a Magyar Szemle Társaság nyomtatott ívenként 50 pengőt fizet, tehát összesen 250 pengőt az 5 ívért. Két részletben fizeti ki a honoráriumot, első felét még szeptemberben, második részletét pedig a munka

²⁸ A könyvversenyéről szóló felhívás megjelent: Corvina 1929. 30. sz. 151., hírt adott róla a *Magyar Grafika* is: 1929. 136. p.

²⁹ Vö. a 27. sz. jegyzettel.

³⁰ Vö. a 27. sz. jegyzettel.

³¹ Balogh József írásait részletesen felsorolja: STOLL Béla—VARGA Imre—V. KOVÁCS Sándor: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*. Bp. 1972. 171—172.; Spangár Andrásra: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 12. Bp. 1908. 1332—1334.

³² Vö. a 27. sz. jegyzettel.

³³ *Libellus sancti Stephani regis de institutione morum ad Emericum ducem. Szent István király Intelmei Szent Imre herceghez*. FITZ József repertóriumával. Gyoma, 1930.

³⁴ Balogh József 1928. IX. 13-i levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/25.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

imprimálásakor. Fitz a szerződésben kötelezte magát, hogy a következő 10 évben hasonló című és jellegű munkát nem ad közre. Abban is megállapodtak, hogy 15 példányt kap a kész könyvből.³⁷ Balogh József november 19-én értesítette Fitzet az első 125 pengő átutalásáról, ám azt is jelezte, hogy még mindig hosszú a kézirat: kérte, hogy 8 oldalt hagyjon el.³⁸ Balogh 1930. január 8-án küldte el a könyv kiséretét, hasábos korrektúráját Fitznek; ekkor azonban kiderült, hogy Balogh túl sokszor kérte a terjedelem csökkentését: a kiséretett szöveg 75 oldalra terjedt — így most szükségessé vált, hogy 4—5 oldallal bővítse a szerző a kéziratot.³⁹ A sok viszontagság után a könyv 1930 tavaszára elkészült. A Bibliophil Társaság is értesült Fitz munkájáról, és Végh Gyula megkereste a *Magyar Szemlét*, járuljanak hozzá, hogy a kötetből a Társaság bibliofil igényű levonatot készíttessen. A kötet változatához a *Magyar Szemle* hozzájárult; erről és az elkészült 50 amatőrpéldányról Balogh 1930. augusztus 9-én értesítette Fitz Józsefet, akit ekkorra már kineveztek a pécsi Egyetemi Könyvtár élére. Balogh arra kérte a még Budapesten tartózkodó Fitzet, hogy keresse fel a kiadóban a bibliofilpéldányok dedikálása ügyében.⁴⁰ A szép könyv elnyerte a Magyar Bibliophil Társaság 1931. évi kitüntetését. Tóth László így ismerteti a művet:

„Fitz József munkája: A könyv története — a Grafikai Műintézet nyomása — eredetileg a Magyar Szemle Kincsestárának ismert, s kivételében a klasszikus angol könyvművészeti tradíciókat önállóan követő sorozatában jelent meg. A nyomdai kivitel művészi tökéletessége teljes mértékben ennek a tartalmánál fogva is a bibliofilához oly közel álló műnek száz példányban megjelent bibliofil kiadásában valósult meg.”⁴¹

Tóth László ismertetése és Balogh József levele között a példányszámot illetően eltérés van; feltehetően a száz példány a valóságos, ugyanis a Bibliophil Társaság az alapítótagoknak — számuk 80 körül volt, s az lehetett alapítótag, aki egyszeri hozzájárulásként 160 pengőt befizetett — elővételt biztosított a különleges kiadványokból; 50 példány esetén ez nem lett volna lehetséges. Mivel példányt nem láttam belőle, nem tudom eldönteni, hogy átszedték-e a szöveget; sőt, az is lehet, hogy a nyomtatást is más nyomda végezte. (A nem bibliofil változatot a Tipográfiai Műintézet nyomta; bár előfordulhat, hogy itt Tóth László elírásával állunk szemben.)

1930-ban tehát Fitzet kinevezték a pécsi Egyetemi Könyvtár élére; 1930 őszén lemondott a Társaság titkári teendőiről. Lemondását ezúttal a Társaság 1930. december 2-án kelt levelében tudomásul is vette, „igaz sajnálattal”. Egyúttal azonban remélték, hogy a Társaság és Fitz kapcsolata nem szakad meg.⁴²

Fitz valóban fenntartotta a kapcsolatot a Társasággal. Enyvvári Jenő, a Társaság társelnöke 1932. május 12-én értesítette őt arról, hogy a Magyar Bibliophil Társaság

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. — Fitz József: *A könyv története*. Bp. 1930, Magyar Szemle Társaság. (Kincstár) A levelekben említett bibliofil változatot közgyűjteményben nem sikerült felkutatnom.

⁴¹ *Az 1931. év három legszebb magyar könyve*. = Magyar Könyvszemle 1931. 144.

⁴² A Magyar Bibliophil Társaság levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

május 10-i választmányi ülése megválasztotta tagjának.⁴³ Fitz május 29-én köszönte meg a bizalmat, de levelében hangot adott aggodalmának, miszerint nem tud részt venni a Társaság munkájában, a távolság miatt:

„Aggódok, hogy a távolság e szívem szerinti kötelezettségem kifejtésében akadályozni fog s nem fogok tudni, mint ahogy szeretnék, a választmány minden ülésén részt venni. Ezidén különösen nehéz volt számomra Budapestre utazni, s ebben a tekintetben a következő évben sem remélek több lehetőséget. Nagyon köszönöm, hogy a kevés mozgási lehetőségem ellenére is a választmányi tagsággal megtiszteltetek s engeddd kérlek kifejezmem azt a törekvésemet, hogy minden csekély erőmmel a Társaság szolgálatára fogok állni.”⁴⁴

A Hess András-könyv

A Bibliophil Társaság és Fitz József kapcsolatának legmaradandóbb és tudománytörténeti szempontból is legjelentősebb dokumentuma a Hess Andrásról írott monográfia megjelentetése. A téma megfogalmazását Fitz a húszas években kezdte, amikor intenzívebben kezdett foglalkozni ősnymtatványokkal. A közvetlen ösztönzést a kötet megírására Végh Gyulától kapta. Végh Gyula egyik pécsi útja alkalmával 1930 őszén meglátogatta Fitzet. A kötetlen beszélgetés során Fitz nyilván beszámolt terveiről, illetve megmutatta neki különböző tanulmányait. Végh 1931. február 4-én levélben fordult Fitzhez.⁴⁵ Beszámolt arról, hogy a Bibliophil Társaság választmányi ülése foglalkozott az azévi illetménykötet ügyével. Hoffmann Edit azon javaslatát, hogy jelentessék meg a Szépművészeti Múzeumban őrzött *Biblia Pauperum* hasonmását, mivel az nagyon sokba kerülne, el kellett vetniük. Ekkor jutottak Végh eszébe

„érdekes dolgozatai, melyeket Dr. úr nekem Pécssett mutatni szíves volt és így most azzal a kérdéssel fordulok Dr. úrhoz, nem volna-e ezek közül valami, amit a kiadás céljaira alkalmasnak gondolna? (pl. Hess Andrásról írt tanulmánya). Persze kissé tarkítani kellene illusztrációkkal, fac-similékkel, hogy ne legyen túlságosan száraz a nem-szakemberek részére. 11-kén tartunk választmányi ülést, hozza a kérdést is meg lehetne beszélni, tehát addig, ha lehetséges, kérnék választ az esetleg szóhajóvó munka terjedelmére, illusztrációkra (sic!) számára stb. vonatkozó adatokkal együtt.”

Fitz válasza nem ismert, tartalmára azonban következtetni lehet Végh Gyula következő, február 14-én kelt leveléből.⁴⁶ Végh ebben — többek közt — a következőket írja:

„A választmányunk minap nagy örömmel vette tudomásul a Hess Andrásra vonatkozó tervet és felhatalmazott, hogy ezirányban tovább folytassam a tárgyalásokat. Ezért a következőkre kérném b. választát:

1. Kb. mikorra számíthatnánk a kéziratra? Kívánatos volna, hogy a könyv még az év folyamán kijöjjön, ami ismerve nyomdáink lassúságát, a nyomás mielőbbi megindítását tenné szükségessé.

⁴³ Enyvvári Jenő levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/148.

⁴⁴ Fitz József levele Enyvvári Jenőhöz, OSzK Kt. Fond 45/826.

⁴⁵ Végh Gyula levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

⁴⁶ Uo.

2. Mennyi írói honoráriumra reflektálna Dr. úr?

3. Mi is azt hisszük, hogy a kép (facsimile) anyagot a tárgyra vonatkozó lehetőleg új képekre kellene szorítani, esetleg a Basilius salzburgi kötésének képével, de a nyomdászatra, papírkészítésre stb. vonatkozó, már sokszor publikált képek mellőzésével.

4. Melyik nyomdával csináltassuk a könyvet? Arra gondoltam, hogy az egyetemi nyomdával vagy a fővárosi házinyomdával kellene kísérletet tennünk, hogy itt is kapcsolatokat és esetleg számottevő árkedvezményeket nyerjünk."

Fitz válaszelevelét nem ismerjük, erre megint csak következtetni lehet Végh Gyula március 6-i leveléből.⁴⁷ Ő ebben további pontosításokat kért Fitz feltételeire vonatkozóan. Fitz a kiadásnál ahhoz hasonló összeget kért, mint amennyit a Magyar Szemle Társaságtól kapott előző könyvénel: vagyis ívenként 50 pengőre tartott igényt. Sajátos módon ezt olvasta félre Végh. Levelében arra kért felvilágosítást, mit ért Fitz az évenkénti 50 pengő honoráriumon? Kérte, fejtse ki, meddig kívánja kapni az 50 pengőket. Együttal javasolta, hogy jöjjön fel Budapestre a Társaság március 21-i választmányi ülésére, ahol személyesen tisztázhatják a vitás kérdéseket. Fitz az ülésen nem tudott részt venni. Végh március 22-i levelében tájékoztatta az ülésről.⁴⁸ Elfogadták a Hess-könyv kiadását tagilletményként történő megjelentetésre, tisztázták a feltételeket is. Elfogadták Fitz ívenkénti 50 pengős tiszteletdíj-javaslatát, melyet a könyv megjelenése után fizet ki a Társaság. Az elkészült könyvből Fitzet 12 szerzői példány illeti meg. A Társaság kikötötte a leadás határidejét is, a kész kéziratot Fitznek 1931. szeptember 1-ig kellett átadni. A levél következő részében Végh Gyula arról számolt be, hogy a Társaság Reiter Lászlót bízta meg: szerezzen nyomdai ajánlatokat. Fitz a székesfővárosi nyomdát javasolta. Azért esett erre a választása, mert elképzelése szerint a különböző ósnyomtatványszövegek közléséhez annak a speciális betűt és jeleit kellene felhasználni. Ezzel a betűtípussal nyomtatták korábban Ballagi Aladár bibliográfiáját is⁴⁹ — Fitz ebből merítette az ötletet. Végh azonban nem bízott benne, hogy a székesfővárosi nyomda alkalmas ennek az igényes feladatnak az elvégzésére. Felvetette a lehetőséget, hogy nem lehetne-e kölcsönkapni speciális készletét az ósnyomtatványszövegek szedésére, úgy, hogy magának a könyvnek a szövegét más nyomda készítené. Ezért arra kérte Fitzet, hogy küldjön el néhány lapnyi szöveget a kéziratból, melyből próbanyomást rendelnek különböző nyomdaktól.

Végh Gyula 1931. V. 12-i levelében⁵⁰ sürgette Fitzet, hogy a kért próbaszöveget küldje el. Fennmaradt Fitz 1931. május 14-i válaszána a fogalmazványa, amelyben módosította elgondolását.⁵¹ Ezt írta:

„A késlekedés oka az, hogy Ballagi bibliográfiájának ósnyomtatványok szövegeihez használt abbreviaturáiról és különleges jeleiről időközben megállapítottam, hogy nem adják vissza s nem is tudják visszaadni hűen az eredeti szöveget. S különösen csődöt mondanak akkor, mikor Hess és munkái szedéstechnikájának finomabb eltéréseit akarom szemléltetni. Ez csak munkaközben, a próbaszedésre

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711. 1. kötet.* Bp. 1925.

⁵⁰ Végh Gyula levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

⁵¹ Fitz József fogalmazványa Végh Gyulához, OSzK Kt. Fond 45/968.

szolgáló rész leírásánál derült ki, mikor a megfelelő jeleket válogattam. Kénytelen vagyok tehát elállni a jelek felhasználásától, mely különben is megdrágította volna a szedést s szemléltetés helyett inkább jellemzem őket, a szemléltetést pedig a közlendő hasonmásokra bízom. A bibliofil kiadású hasonló szakmunkák, mint a Gutenberg Jahrbuch és Festschrift, a Wiegendruck Gesellschaft kiadványai, Haebler munkái ugyanígy járnak el. A British Museum ősnymtatványkatalógusa és a Gesamtkatalog der Wiegendrucke ugyan sikerrel alkalmazza őket (a készletük azonban sokszorosan nagyobb Ballagiénál), s hasábos szedésben, ügyesen elrendezve igen jellegzetesek, hosszú soros tükörben azonban az eltérő stílusú jelek, attól félek, bántóan fognak hatni. S végül Ballagi jelei nagyon kicsinyek.”

Fitz tehát elállt kezdeti szándékától, a Társaság tagadhatatlan örömeire, hiszen így egyszerűbbé és olcsóbbá vált a kötet előállítására. Levele végén Fitz a jegyzetek elhelyezésével foglalkozott. Nem jegyzetszámok alatt kívánta közreadni a kötet végén a szükséges hivatkozásokat, hanem az oldalszámokat feltüntetve, külön hivatkozási szám nélkül.

Végh Gyula 1931. május 20-i levelében elfogadta javaslatát, és megadta hozzájárulását, hogy a Társaság költségére a szükséges fényképmásolatokat egy pécsi fényképpésszel elkészíttesse.⁵² Végh újabb, június 26-án kelt levelében arról számolt be, hogy megkezdtek a nyomdákkal a kapcsolat felvételét, azonban legjobbnak lenne, ha Fitz egyik pesti útja alkalmával tárgyalnának erről.⁵³ Végh helyett a nyár folyamán a Társaság társelnöke, Enyvvári Jenő vette át a kiadvány előkészítését. 1931. szeptember 24-én már Enyvvári értesítette Fitzet a kötet kiadásának fejleményeiről.⁵⁴ Beszámolt arról, hogy a Társaság anyagi helyzete rossz, így a legelőnyösebb, vagyis a legolcsóbb nyomdai ajánlatot kell elfogadniuk. Ezt a Hungária Nyomda adta: 10 ív gépszéssel készülő, 500 példányos sorozat ára 1650 pengő, ehhez jön még a klisé ára, valamint az írói honorárium, így a kiadvány teljes ára előreláthatólag 2500 pengő lesz, de ennél többre nem kerülhet. 1931. október 11-én Végh Gyula — aki időközben a visszavonulás gondolatával foglalkozott — szintén írt Fitznek a kötet ügyében.⁵⁵ Mivel Fitz túllépte a kikötött szeptember 1-i leadási határidőt, sürgette a munka befejezését, azzal indokolva, hogy a mind rosszabbá váló gazdasági helyzet esetleg meghiúsíthatja a könyv kiadását.

Fitz a kézirattal novemberben készült el, tehát valóban elég sokat késett. November 24-én kelt levelében értesítette Enyvvári Jenőt arról, hogy „Hess Andrásról szóló kéziratomat az illusztrációkkal együtt végre postára adtam.”⁵⁶ Levele elkerülte Enyvvári sürgetését, aki november 25-én reklamálta a kéziratot, viszont új fejleményről számolt be: tájékoztatta, hogy „Knerék hajlandóknak mutatkoztak a könyvet még áldozatok árán is *kéziszéssel* előállítani.”⁵⁷

Kner Imre bekapcsolódása a Hess-kötet munkálataiba új és örömdetes fejlemény volt. Természetesen Kner már korábban is adott árajánlatot a kötet elkészítésére, az azonban magasabb volt, mint a Hungária Nyomda ajánlata. Kner végleges döntéséről Enyvvári Jenő 1931. december 16-án kelt levelében tájékoztatta Fitzet:

⁵² Végh Gyula levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Enyvvári Jenő levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/148.

⁵⁵ Végh Gyula levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

⁵⁶ Fitz József levele Enyvvári Jenőhöz, OSzK Kt. Fond 45/826.

⁵⁷ Enyvvári Jenő levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/148.

„A Bibliophil Társaság legutolsó ülésén foglalkozott műved jövő évi kiadványaként tervezett kiadása kérdésével. Kner Imre, ki részt vett az ülésen, a társaság súlyos anyagi helyzetére tekintettel, hajlandónak mutatkozott eredeti kalkulációját revideálni, és új, még olcsóbb ajánlatot készíteni. Ezt a legújabb és immár véglegesnek tekinthető, legalacsonyabb ajánlatát most küldte meg nekem. Én ezzel továbbbítom számodra és arra kérek, szíveskedjél mihamarabb dönteni arra nézve, hogy elfogadjuk-e Kner ajánlatát és próbaszedését? Azt hiszem ennél jobb kiállítást — ilyen áron — nem tudnánk könyved számára biztosítani. A kiadást ebben az alakban tán meg tudnánk valósítani. Másként, szebben és másnál, aligha. Nagyon kérek, méltóztassál ez ügyben *minél előbb* (Enyvvári kiemelése, P. Gy.) dönteni és szíves döptéséről engem haladék nélkül értesíteni és az árajánlatokat visszaküldeni.”⁵⁸

Fitz válasza természetesen nem lehetett vitás, örömmel értesült Kner döntéséről. Enyvvári levelezőlapon értesítette Fitzet 1931. december 22-én, hogy átadták a kéziratot Knernek, és egyben kérte, hogy vegye fel Knerrel a kapcsolatot közvetlenül a nyomtatás egyes kérdéseiben.⁵⁹

A szedést Kner a következő év elején, vagyis 1932. januárjában kezdte el. Bár Kner és Fitz már korábban is jól ismerte egymást, valójában ekkor kezdődött kettőjük barátsága. Kner szívesen végezte a könyv készítését. Nyilván azért vállalta el — előnytelen szerződéssel, 500 példány elkészítését 2300 pengőért —,⁶⁰ mert fontosnak érezte a munkát, a nyomdász előtti egyfajta tisztelgésnek. Kner alkotó közreműködővé vált a könyv előállításánál. Szakmai tanácsokkal, észrevételekkel finomította Fitz kéziratát, olyan kérdésekben adott gyakorlati tanácsokat, melyeket az elméleti felkészültségű Fitz kevésbé ismerhetett.⁶¹

A nyomtatással Kner 1932. áprilisában készült el. Végh Gyula 1932. április 14-én kelt levelében⁶² a következőkről számolt be Fitznek: „Tegnap kaptuk meg a Hess Andrást és sietek Önnek legőszintébb szerencsekívánataimat megküldeni a szép munkához (...) Kner is kitett magáért és kiadványunk mindenképpen becsületére válik a Bibliophil Társaságnak.” A levél következő részében türelmét kérte a 12 ívért járó 600 pengő tiszteletdíj kifizetésének késlekedéséért, „mert momentán üres a kassza és várnunk kell, amíg a tagdíjak befolynak.”⁶³

A kötetből Kner és a Bibliophil Társaság német kivonatokat is jelentetett meg. Összesen három kivonat készült.⁶⁴ Az egyik kivonat 1932-ben jelent meg németül, abból a célból, hogy a külföldi érdeklődőket is tájékoztatni tudják. A 12 lapos füzet a könyv méretével azonos volt, címlapján a következő szöveggel: „Auszug aus einer

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Kner Imre levele Fitz Józsefhez 1932. II. 13. = *A könyv mestere. Kner Imre levelezése*. Bp. 1969. 160–163. Ebben a levélben vetette fel Kner azt a javaslatot, hogy emeljék meg a könyv példányszámát; így jelent meg a könyv végül 600 példányban.

⁶¹ Kner megjegyzései a könyvről: a 60. sz. jegyzetben idézett Kner-levél; Kner 22 oldalas, részletes megjegyzéseiből 2 lap hasonmásban megjelent: KNER Imre: *A könyv művészete*. Bp. 1972. 74–75. tábla; Kner nem volt elégedett a nyomtatás minőségével: Szij Rezső, a 6. sz. jegyzetben idézett mű.

⁶² Végh Gyula levele Fitz Józsefhez. OSzK Kt. Fond 45/749.

⁶³ Uo.

⁶⁴ LÉVAY Botondné—HAIMAN György: *A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében 1882–1944*. Bp. 1982. Az I. kötetben közölt Kner-bibliográfia csak 2 kivonatot regisztrál: 1932-ből az 1.447-es tételszámon és 1937-ből az 1.500-as tételszámon 1-1 füzetet.

ungarischen Monographie". Ehhez a változathoz nem tartoztak illusztrációk. 1932-ből ismert még egy másik változat is. Mivel ez nem szerepel a 64-es jegyzet alatt említett bibliográfiában, leírását itt közlöm:

Josef Fitz: *Andreas Hess, der Erstdrucker Ofens*. Kolofonjában: Dieses Heft ist ein Auszug aus einer ungarischen Monographie und wurde mit Erlaubnis der Gesellschaft Ungarischer Bibliophilen als Sonderdruck für das „Philobiblon“. Hergestellt von der Bruchdruckerei Isidor Kner, Gyoma, Ungarn. Das Papier lieferte die Papierfabrik Diósgyőr.

Ez a füzet 15 számozott és 1 számozatlan lapot tartalmaz. A terjedelmi eltérés az előző kivonatkoz képest abból adódik, hogy ebben a változatlan illusztrációk is vannak, a szövegük egyébként azonos. A füzet a *Philobiblon* című, Bécsben megjelenő könyvészeti és bibliofil szaklap 1932. évi 7. füzetéhez csatolva, mellékletként jelent meg. A *Philobiblon* szerkesztője, Herbert Reichner kérte meg Fitzet, hogy járuljon hozzá a mű ilyen formában történő megjelentetéséhez.⁶⁵ A folyóirat e számában, a 260. lapon rövid írás is megjelent a kötetről és a Kner-nyomdáról, kiemelve, hogy a szép melléklet a folyóirat e számának legszebb ékessége. Mivel a *Philobiblon* elsősorban német nyelvterületen, de egész Európában ismert folyóirat volt, a kiadvány a széles nemzetközi szakkörök számára is ismertté vált — legalább kivonatos formában.

A Hess-könyv 3. kivonatát Kner 1937-ben jelentette meg a nemzetközi nyomdászkongresszus tiszteletére. Ez a változat szintén tartalmazott illusztrációkat, szövegén apró stiláris javítások mellett némi bővülés is megfigyelhető; egy-egy bekezdéssel növekedett az első és utolsó oldal.

Fitz és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolata 1932 után

Fitz 1930-tól a Társaság életében, munkájában személyesen ritkábban vehetett részt. Hess-könyvének születését is azért sikerült viszonylag részletesen nyomon követni, mert a földrajzi távolságból adódóan levélben tisztázták a különböző problémákat. A harmincas években azonban nem kizárólag a távolság okozta Fitz és a Társaság kapcsolatának kevésbé intenzív voltát. Az egész magyar bibliofília került válságos helyzetbe, megcsappantak a kiadási lehetőségek, a viszonyok rosszabbodása volt tapasztalható mindenhol. Drescher Pál is aggasztónak látta a bibliofília helyzetét; különösen azt, hogy a tagok száma rohamosan csökkent.⁶⁶ Ez a válság csak az évtized végén enyhült, a Társaság tevékenysége is élénkebbé vált, bár ekkor a közeledő háború akadályozta meg terveinek maradéktalan megvalósulását. Ezzel volt magyarázható, hogy a harmincas évek második felében Bisztrai Farkas Ferenc kezdeményezésére egy új bibliofil egyesülés alakult meg, a Magyar Bibliofilek

⁶⁵ Herbert Reichner levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/579.

⁶⁶ DRESCHER PÁL: *A magyar bibliofília válsága*. = Könyvtári Szemle 1934. 1. 4.; Végh Gyula is hasonlóan látta a helyzetet, így írt Fitz Józsefnek 1932. október 5-én: „Annál inkább nélkülözzük az Ön munkásságát itt, úgy a könyvtárakban, mint a bibliofileknél. Az utóbbiak különben a Hess András megszületése után úgy látszik végkimerülésben fognak kimúlni.” OSzK Kt. Fond 45/749.

Szövetsége. Bisztrai Farkas Ferenc Fitzet is felkérte közreműködésre, melyet Fitz el is vállalt. Hogy miért döntött így, Bisztraihoz írott leveléből derül ki.

„Tengődik szegény (Mármost a Magyar Bibliophil Társaság, P. Gy.) tagjai egyre fogynak, pénze kevés, emiatt nem is tud sokat produkálni. Egy vagy két évenként megjelenik egy kiadványa, néha rendez egy kiállítást, évente megdicséri a legszebb magyar kiadványokat. Vajon nem fogja ez az ifjú erőtől duzzadó Szövetség a legyengülő régi Társaságot leteríteni? . . . De aztán úgy láttam a dolgot, hogy a Társaság erkölesi tőkéje nincs veszélyben, a célok nem teljesen azonosak. A Társaság tagjai nem fognak kilépni, de viszont támogathatják az új Szövetséget is. Céljai nemesekek, indulásra kitűnő, mindenképp megérdemli, hogy melléje álljunk.”⁶⁷

Mindenesetre Fitz ebben az időben is igyekezett kivenni részét a Társaság munkájából. Még 1933-ban kereste meg Enyvvári Jenő a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága átirata ügyében. Szinnyei József, a bizottság helyettes elnöke azzal a kéréssel fordult a Magyar Bibliophil Társasághoz, hogy működjenek közre a kibontakozó magyar nyelv-művelésben. Mint írja:

„. . . össze akarja gyűjteni s meg akarja állapítani a használható és használandó jó magyar tudományos műszavakat. Ezt a nagy munkát természetesen csak akkor lehet sikeresen elvégezni, ha a különféle tudományágak szakembereinek közreműködésére is támaszkodhatunk, mert a szabatos műnyelv kialakításának a nyelvtudományi ismeretekre alapuló jó nyelvérzék csupán egyik föltétele, a másik, éppoly fontos kelleke azonban a biztos tárgyi tudás, a kifogástalan szakismeret.”

Szinnyei arra kérte a Bibliophil Társaságot, hogy a maga szakterületének jónak tartott és ajánlott tudományos szavait, szakkifejezéseit foglalják jegyzékbe.⁶⁸ Az átiratot Enyvvári 1933. július 4-én küldte meg Fitznek, kérve, tegyen eleget a választmányi ülés határozatának: „. . . Téged ítélt legalkalmasabbnak arra, hogy az átiratot elintézd, vagyis a könyvre és a bibliofilra vonatkozó műszavak jegyzékét összeállítsd.”⁶⁹ Fitz július 13-án válaszolt. Értesítette Enyvvárit, hogy a megbízást elvállalja, és a jegyzéket elküldi a Társaság vezetőségének.⁷⁰

Nem sikerült nyomára akadnom a kérdéses jegyzéknek. Fitz hagyatékában fennmaradt egy fogalmazvány, címe „Könyvtudományi lexikon”. A kidolgozott címszavak — Aldus, Álnév, Anonym, Bibliográfia, Betű, Breviárium, Dedicatio, Editio princeps, Egyleveles nyomtatványok, Előszó, Elzevir — nyilván egy nagyobb, tervezett munka előmunkálatai voltak. Elképzelhető, hogy a Magyar Bibliophil Társaság vezetősége hallott Fitz készülő munkájáról, és ezért bízták meg a jegyzék összeállításával.⁷¹ Hogy az ehhez hasonló lexikális összeállításokat

⁶⁷ Fitz József levele Bisztrai Farkas Ferenchez, idézi: SZU Rezső: *Bisztrai Farkas Ferenc, az Ars Hungarica és a Magyar Bibliofilek Szövetsége*. = Művészettörténeti Értesítő 1974. 137–143.; vö. még: JÉKELY Zoltán: *A Magyar Bibliofilek Szövetségének megalakulása*. = Magyar Könyvszemle 1937. 68–69.; Fitz az új Szövetség társelnöke lett. Az alakuló ülésre szóló meghívó: OSzK Kt. Fond 45/1189.

⁶⁸ Szinnyei József levele a Magyar Bibliophil Társasághoz. OSzK Kt. Fond 45/1474.

⁶⁹ Enyvvári Jenő levele Fitz Józsefhez. OSzK Kt. Fond 45/148.

⁷⁰ Fitz József levele Enyvvári Jenőhöz. OSzK Kt. Fond 45/826.

⁷¹ Fitz József: *Könyvtudományi lexikon címszavai*. Kézirat. OSzK Kt. Fond 45/1286.

mennyire fontosnak tartotta, bizonyítja, hogy igyekezett erkölcsi jellegű támogatásban részesíteni egy hasonló célú összeállítást. Szolnoki Ernő 1939-ben egy „Bibliográfiai szótár” tervével jelentkezett a Magyar Tudományos Akadémia előtt. Szolnoki munkáját az Akadémia elutasította. 1943-ban jelent meg *Bibliográfiai lexikon* címmel, a Vörösváry Kiadó adta ki Fitz előszavával.⁷² Címével ellentétben, Szolnoki munkája tulajdonképpen szótár, csak néhány esetben értelmezi a fogalmakat, a legtöbbször csupán a kifejezések magyar jelentését adja meg: pl. bibliophilia — a könyv kedvelése, szeretete, gyűjtése.

Fitz 1934-től, mint a Széchényi Könyvtár főigazgatója, igyekezett a Társaság és az OSzK közötti kapcsolatokat elmélyíteni. 1936-ban jelentette meg a Bibliophil Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiadásban Végh Gyula *Régi magyar könyvkötések* című kötetét. A kötet valójában az 1936-ban megrendezett kiállítás katalógusa volt. A kötet a Kner-nyomdában készült. Végh Gyula 1936. március 15-én Fitzhez írott levelében válaszolt a Társaság, illetve a saját elképzelését a kiadványt illetően. A problémát az okozta, hogy Fitz a kötetet „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke” című sorozat tagjaként kívánta megjelentetni; Végh Gyula viszont ahhoz ragaszkodott, hogy minden példányon szerepeljen az a tény, hogy a kis kötet a Bibliophil Társaság által rendezett kiállítás katalógusa.⁷³ Végül kompromisszumos megoldás született: a Bibliophil Társaság és tagjai számára készült példányokon a Széchényi Könyvtár csak mint az egyik kiadó szerepelt, a sorozati megjelölést az OSzK számára nyomtatott példányokon tüntették fel; viszont ez utóbbiak függelékeként közreadták a „Címjegyzék” addig megjelent kötetének bibliográfiai adatait.⁷⁴

⁷² Szolnoki Ernő kereste meg Fitzet 1942. május 5-i levelében, kérve, hogy írjon előszót a kötethez, mert a kiadó csak akkor hajlandó megjelentetni a kötetet, ha ő ír hozzá előszót. OSzK Kt. Fond 45/677. Szolnoki 1943. május 4-én közölte meg az előszót és küldött Fitznek egy példányt munkájából, OSzK Kt. Fond 45/677. A kiadó, Vörösváry László, 1982-ben saját kiadásban, sokszorosítva megjelent emlékiratában (VÖRÖSVÁRY László: *A Vörösváry Sokszorosító-ipari és Kiadóvállalat. Egy volt könyvkiadó visszaemlékezései*. Bp. 1982, így ír a kötet keletkezéséről: „Bibliográfiai lexikon. A leggyakrabban előforduló görög és latin eredetű könyvtörténeti és bibliográfiai szakkifejezések szótára. Szerkesztette Szolnoki Ernő, az előszót írta dr. Fitz József, a Széchényi Könyvtár főigazgatója. Bp. 1943. — Azt hiszem, ha ezt a teljes címlapszöveget közlöm, kb. mindent elmondtam, amit a könyv tartalmáról elmondhattam. Ezen a téren e mű mindmáig egyedülálló kiadvány. Hogy hogyan jutottam hozzá? 1943 elején megjelent nálam Szolnoki Ernő, közölte, hogy SAS behívója van, munkaszolgálatra kell bevonulnia, az az érzése, hogy onnan nem fog visszatérni. Szeretné, ha legalább ez a szellemi gyermeke túlélne. Megígértem. Nyomattam 500 példányt, bekötöttem 100 példányt, amit a könyvkereskedelem fel is vett, a megmaradt krúdák az ostrom alatt megsemmisültek. Így kétszeresen nagy könyvritkaság, egyrészt mert ilyen témájú könyv magyarul mindmáig nem jelent meg, másrészt a szomorúan alacsony példányszám miatt. Habent sua fata libelli!” (VÖRÖSVÁRY: I. m. 26.)

⁷³ Végh Gyula levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/749.

⁷⁴ Fitz igyekezett az OSzK kiadványait tetszetős formában megjelentetni. Büszke volt, ha a könyvtár kiadásában egy-egy szép könyv jelent meg. Az alábbiakat írta a Dunántúli Nyomdának, amikor árajánlatot kért az OSzK egyik kiadványa számára: „Könyvtárunk kiadványai mindaddig bibliofil értékűek voltak, van köztük, amely elnyerte az év „legszebb könyve” címét s egy-egy tavalyi és tavalyelőtti kiadványunkat a Magyar Bibliophil Társaság illetményeként küldte meg tagjainak. Ennek a hagyománynak a továbbápolása kötelességünk, hiszen a bibliofilia minden könyvtár kötelessége,

E kötetből is készült német és angol nyelvű kivonat, melyet az 1937-es V. Nemzetközi Nyomdászkongresszus tiszteletére jelentettek meg.⁷⁵

A kiadvány utóéletéhez tartozik, hogy Balogh József, a Magyar Szemle Társaság részéről, megkereste Fitzet, illetve a Bibliophil Társaságot, járuljanak hozzá a klisék felhasználásához egy készülő kiadványuk számára. Fitz készségesen elvállalta a közvetítést.⁷⁶

A Magyar Bibliophil Társaság utolsó akciója az 1947-ben megrendezett „A szép francia könyv” című kiállítás volt. Előkészítésében Fitz komoly érdemeket szerzett. Előkészületei még a háború éveire nyúlnak vissza, vagyis Fitz főigazgatósága idejére. Balogh József vetette fel egy ízben, még 1942-ben, a kiállítás ötletét. Balogh ezekben az években már egyre érezhetőbben fordult szembe a hivatalos művelődéspolitikai német orientációjával.⁷⁷ Hogy 1942-ben francia könyvkiállítás ötletével lépett fel, ez is jelzi felfogásának irányát. Fitz örömmel vette az ötletet, és elvállalta az előkészületekben való közreműködést. Felajánlotta az Országos Széchényi Könyvtár termeit is a kiállítás céljaira. Balogh megszerezte a politikai vezetés jóváhagyását; 1942. május 30-án értesítette a Külügyminisztérium, hogy a „javasolt francia könyvkiállítás ellen kifogásom nincsen és azt szívesen részesítem erkölcsi támogatásban.”⁷⁸ Fitz 1942. június 6-án kelt levelében, melyet Esterházy Móric grófnak, a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie elnökének, a kiállítás fővédnökének írt, ismertette elgondolásait.⁷⁹ A kiállítást Fitz az OSzK Esterházy utcai épületében kívánta megrendezni, 3 teremben, 18 tárlóban. A kiállítás megnyitását 1942. októberére tervezte. Az anyag összegyűjtésére felkérte Szentkúty (Drescher) Pált, a Bibliophil Társaság főtítkárát. Szentkúty 1942. június 9-én válaszolt Fitznek, értesítette, hogy nagy örömmel vállalja a kiállítás anyagának összegyűjtését.⁸⁰ Mivel a francia könyvművészet legbecsesebb, hazai magángyűjtőknél fellelhető példányait is ki akarták állítani, Balogh József javaslatára körlevelet írtak, melyet Esterházy Móric írt alá. A körlevélben részletesen vázolták a kiállítás tematikáját.⁸¹ Eszerint a legkorábbi könyvek közül kódexeket, ősnymtatványokat állítottak volna ki. A 16. századi nyomtatványok

leginkább azonban a miénk, akik muzeális könyvtár vagyunk... Hozzájárul még, hogy ez a kódexkatalógus nemzetközi szempontból is legfontosabb kiadványunk s a most sajtó alatt levő kötet még csak az első, melyet követni fog több.” Idézi Kovács Ilona: *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936–1944.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969.* Bp. 1971. 180.

⁷⁵ Leírása Lévaayné Haiman, a 64. sz. jegyzetben i.m. 1.498. sz. tétel.

⁷⁶ Balogh József levele Fitz Józsefhez 1937. IX. 23.; OSzK Kt. Fond 45/25; Fitz válasza 1937. II. 27. OSzK Kt. Fond 45/792.

⁷⁷ Balogh Józsefről: Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái* 2. Bp. 1940. 129–130., Magyar Életrajzi Lexikon I. Bp. 1967. 98., Passuth László: *Tornyok árnyékában.* Bp. 1977. 390–394.; uő: *In memoriam Balogh József.* = *Magyar Nemzet* 1979. I. 16. 9., Gál István: *Balogh József, a kultúrdiplomata.* = *Magyar Nemzet* 1979. III. 16. 9.

⁷⁸ OSzK Kt. Fond 45/25.

⁷⁹ Fitz József levele Esterházy Mórchoz, OSzK Kt. Fond 1/1040.

⁸⁰ Szentkúty Pál levele Fitz Józsefhez, OSzK Kt. Fond 45/664.

⁸¹ Balogh József levele Fitz Józsefhez, 1942. VII. 24. OSzK Kt. Fond 1/1040.

sorából a leghíresebb francia nyomdászok alkotásaira gondoltak, a 17. századból már csak az egészen kivételes szépségű könyveket szándékoztak kiállítani, míg a 18—19. századból a valamilyen ok miatt nevezetes nyomtatványokat. Külön kívánták bemutatni a francia könyvkötészet legbecsesebb emlékeit, főleg Grolier, Padeloup, Dérôme műveit. A kiállítás előmunkálatai szépen haladtak, sőt, gyakorlatilag el is készültek az anyag összegyűjtésével, amikor a légitámadásokra hivatkozva a kormányzat leállított mindenféle kiállítást az Országos Széchényi Könyvtárban, a „kiemelkedőbb értékeket jelentő könyvanyagot pedig bombabiztos helyen elzárva kell őriznünk” — mint Fitz megfogalmazta a helyzetet 1942. szeptember 16-án írt levelében Esterházy Mórícnak.⁸² A levélben azonban megígérte, hogy a rendelet feloldása után 2 hét alatt meg tudják nyitni a kiállítást.

Erre a háború miatt nem került sor. A Bibliophil Társaság 1945 utáni működésének egyetlen eredménye az elmaradt kiállítás megnyitása volt. A kiállítást a Bibliophil Társaság részéről Szentkúty Pál, az Országos Széchényi Könyvtár részéről pedig Hubay Ilona és Hajdú Péter rendezte. Előkészítésében Fitz jelentős szerepet vállalt; hogy neve nem szerepelt a kiállítás katalógusán,⁸³ az talán az 1945 utáni helyzettel magyarázható.

Fitz és a Magyar Bibliophil Társaság kapcsolatának utolsó aktusa Fitz jelenléte volt azon a közgyűlésen, amely kimondta a Társaság feloszlását. 1949. február 25-én tartották ezt a közgyűlést, összesen 8 tag — Bródy László, Fitz József, Naményi Ernő, Rexa Dezső, Trócsányi Zoltán, Gergely Rezső, Szentgyörgyi Márton, Szentkúty Pál — részvételével, melyen Bródy László előterjesztésére mondták ki a Magyar Bibliophil Társaság feloszlását.⁸⁴

GYÖRGY POGÁNY

József Fitz et la Société des Bibliophiles Hongrois

József Fitz fut un excellent historien du livre dans les années vingt à quarante et autrefois directeur général de la Bibliothèque Nationale Széchényi. L'auteur traite ici de ses rapports avec la Société des Bibliophiles Hongrois. Pour Fitz la Société représentait un des forums des recherches en matière d'histoire du livre et de l'imprimerie. A l'en croire la notion de la bibliophilie dort comprendre non seulement l'art du livre mais aussi l'amour des textes. L'étude offre une analyse poussée de l'activité de Fitz à partir de 1923, date à laquelle il rejoignit la Société jusqu'à la dissolution de celle-ci en 1949.

⁸² Fitz József levele Esterházy Mórícához, OSzK Kt. Fond 1/1040.

⁸³ *Francia könyvkiállítás. A szép francia könyv.* Magyar—francia kapcsolatok. Bev. TOLNAI Gábor. Bp. 1947.

⁸⁴ Jegyzőkönyv a Magyar Bibliophil Társaság 1949. február 25-én tartott közgyűléséről. OSzK Kt. Analecta 11.653.